

КИРИЛ ФИЛОСОФ, САВА ПРВИ НЕМАЊИЋ И ВУК КАРАЦИЋ

Прошле 1985. године у васцелом словенском свету обележена је прослава 1100-годишњице смрти моравског епископа Методија. Том приликом дат је свестрани осврт на далекосежни значај духовних порука првих словенских просветитеља, браће Кирила Философа и Методија. Ови умни прегаоци-Грци из Солуна-који су по налогу византијског цара Михаила III и патријарха православне васељенске цркве, Фотија, у Цариграду, а на позив моравског кнеза Растислава, средином IX века, кренули у словенски свет, ширећи хришћанство и словенску писменост, извршили су једну од највећих културних мисија у историји света. Бројни словенски народи, надахнути идејама Кирила Философа и Методија, исписују прве странице своје дуге историјско-културне повести, својим језиком и својим писмом. Легенда о овој браћи зрачиће кроз векове. Њихова порука о језику и духовном бићу једног народа прожимаће свеукупну културу сваког словенског племена понаособ. Њима ће захвални словенски свет, убрзо после њихове смрти, одати највишу захвалност. Он ће, прогласивши их за светитеље и одредивши дан њиховог празновања, 11. маја по старом а 24. маја по новом календару, исписати многа дела у част њихове славе и њиховог спомена. Култ св. Кирила Философа, „творца словенских слова“, како саопштавају наши стари записи, био је јаче развијен код Срба, него његовог брата, епископа Методија.

Ове 1986. године прославља се 800 годишњица постојања манастира Студеница. Ова свенародна светковина од изузетног културног значаја сажима се у три суштинска сазнања:

Прво — да је Студеница најславнија и најстарија добро сачувана задужбина српске свеукупне културе чија се уметничка лепота, јединствена и непоновљива, убраја међу најзначајнија дела преостале општеочеванске културне ризнице;

Друго — да српска средњовековна култура представља особиту стваралачку синтезу духовног прегалаштва Истока и Запада, православља и католичанства, која ће се у XII и током XIII века раскошно исказивати својеврсним и оригиналним уметничким остварењима; и

Треће — да се изредна порука браће Кирила и Методија, и њихових ученика, Климента и Наума и других, о језику и бићу једног народа, захваљујући Стефану Симеону Немањи, ктитору Студенице и оснивачу моћне српске средњовековне државе, и њиховом Сину Сави I Немањићу-светом Сави-, првом српском архиепископу и творцу независне Српске

цркве, књижевнику и свестраном уметнику, први пут исказала најсавршенијим изразом на Студеници, и да је овај славни манастир у суштини претворила у величанствени мост духа који повезује време српског стваралаштва од Константина Философа и светога Саве до наших дана.

Вековна симболика српског народа о Кирилу Философу и Сави I Немањићу, тј. о св. Ћирилу и светом Сави, у слављу осамстогодишњице Студенице сагледава се и открива преваходно у светлу њихове поруке о језику и бићу једног народа. Ова симболика ће најдубље прожимати идеологију српског средњовековног друштва и она ће трајно подстицати све његове духовне излете и остварења. Она ће бити свети камен темељац непрестане борбе за слободу и независност. Она ће се кроз векове проносити ради понирања у прошлост, садашњост и будућност.

Али да би се наставак ове симболике појмио, морало би се претходно указати на фреско-композицију Литургијске службе у Богородичној цркви у Студеници коју је заумио и остварио сам свети Сава. Он је први у историји уметности православних Словена, као син истакнутог владара, могао и смео да учини драстичан преседан у иконографији распореда фресака у главној олтарској апсиди православне цркве, наиме да се ту, у приказу сцене Литургијске службе, заједно са пет највећих светих архијереја у идеологији православља, по његовом мишљењу, и одбиру, наслика и Кирило Философ, творац словенске писмености. У својој намери да раскине с грчким традицијама, да оствари независност Српске цркве и њене духовне културе, и да фреско-сликарство очеве задужбине из 1209. године обележи језиком и писмом свог народа, и то знатно пре добијања независности Српске цркве, он је све студеничке фреске обележио искључиво старо-српским натписима, златом и разним бојама. Све докле, у било којој цркви на територији Немањине државе, могли су се видети преваходно грчки натписи, јер је званични језик у црквеном богослужењу на овом простору тада под јурисдикцијом византијске Охридске архиепископије, био грчки.

Непоколебљиви и неустрашиви трагалац, и делотворитељ, кога је моћни отац још у детињству васпитавао за велике подвиге, за отачаство, и будућност, није могао друкчије да открије чистоту и узвишеност словенско-српске редакције на фреско-сликарству у очевој задужбини, а да не укаже на историјски значај дела св. Кирила Философа. За њега је овај светитељ био узорни духовни водитељ и наставник. Он је први у словенском свету истакао његов значај самим приказом његове монументалне стојеће фигуре у главној олтарској апсиди, у „светињи над светињама“, како се у то доба код нас називао овај део цркве. Нико ме пре њега у источним словенским земљама није могло ни смело пасти на ум да такав велик значај св. Кирила Философа зауми у главној олтарској апсиди и да га изједначи са најистакнутијим светим архијерејима у свеопштем православљу, тј. са св. Василијем Великим, Јованом Златоустим, Григоријем Богословом, Атанасијем Великим и Јованом Милостивим. Треба напоменути да је у Богородичној цркви у Студеници у северној певници, на западном зиду св. Кирил Философ био још једном приказан, али као монах. Тачно је да је ова друга представа из 1956. године рад зографа Лонгина, једног од најбољих сарадника из уметничког круга патријарха Макарија Соколовића. Али знајући да он никде није насликао такву монументалну стојећу фигуру св. Кирила Философа, и како се с правом верује да је он већи део студеничког живописа из 1209.

године при обнављању поштовао углавном његов ранији распоред, то би се могло претпоставити да је на истом месту била и првобитна представа овог светитеља.

За савременике Саве Немањића била је јасна његова порука о св. Кирилу Философу. О значају овог светитеља за српску средњовековну културу највероватније да је било говора и пре Саве I. На жалост, сликарство Немањиних задужбина, подигнутих пре Студенице, као и задужбина њихове браће, из друге половине XII века, није сачувано. Ту и тамо постоје фрагменти појединих фресака, али у олтарским просторима, где би се могла сагледати посебна српска традиција у њиховом украшавању фрескама, и да ли је ту можда и раније била представа Кирила Философа, нема никаквог трага.

Наук браће, Кирила и Методија, и њихових ученика, живео је у духу српских стваралаца и самопрегорника. Сава I је много година провео у школовању као монах на Светој Гори. Он се ту брзо прочуо као угледни стваралац. Али његово појимање значаја Кирила Философа није настало у грчком манастиру Ватопеду у на Светој Гори, у коме се и замонашио и стицао своје високо образовање. Грци му о томе нису говорили, јер код њих Кирил Философ није био светитељ. Служба овом словенском просветитељу и данас не постоји у грчкој цркви. У Светој Гори, која је у то време била под јурисдикцијом самог византијског цара, Сава I није могао да види игде представу св. Кирила Философа у олтару. Он је сликом овог светитеља у Богородичној цркви у Студеници, у композицији Литургијске службе, по својој прилици само сажео вековну истину свога народа у легенди о св. Кирилу Философу. Тако је овим својим чином, а вероватно и својим беседама о првом словенском просветитељу, и допринео да се већ у првој половини XIII века створи мит-символика о светом Кирилу и светом Сави. Њу је први, по свој прилици, зачео други српски архиепископ, најомиљенији ученик светог Саве, и наследник његовог престола, Арсеније I. Он је око 1240, у цркви Светих апостола у Пећи, у главној олтарској апсиди, у композицији „Поклоњење Агнецу“, као последње у северној групи светих архијереја, једног до другог, насликао св. Кирила Философа и светог Саву. Ученици првог српског архиепископа, Арсеније I и писац Доментијан, највише су допринели да се симболика о Кирилу Философу и светом Сави што садржајније осмисли; први — сликом, а други — речју. Доментијан је у свом чувеном делу „Житије светог Саве“ рекао за свог учитеља — „нови Кирил“.

Један запис из XVI века гласи: „От Кирила Философа до светога Саве, прваго архиепископа и првосветитеља српскога, новаго по истине апостола, и брата его, Стефана Првовечанаго, краља српскога, лета 280“. У овом запису није означено колико је тачно година прошло. Могуће је да је и преписивач саопштио погрешан број година. Од смрти Кирила Философа (869) до смрти светог Савет (12 јануара 1236) протекло је 367 година, а не 280. Но то није битно. Чињеница је да се о томе мислило, писало и сликало.

На великој икони манастира Мораче, сликаној средином XVII века, приказани су свети Сава, Симеон Немања, кнез Стефан, ктитор Мораче, с моделом морачке цркве у руци, и Кирил Философ. Ова икона би само потврђивала да је у свести српског народа св. Кирил Философ био везан не само за светог Саву, већ за цео дом Немањића.

Од посебног је значаја и чињеница да се на иконостасу у православ-

ној цркви у Новом Пазару, из 1870-тих година, налази велики иконостас, рад дебарских зографа, на коме су и велике иконе св. Кирила и Методија, и светог Саве, првог српског архиепископа.

То су битне досад познате сачуване представе, а вероватно да их има још, које би посведочиле о раној српској средњовековној симболици о Кирилу Философу и светом Сави.

Српска црква је од давнина учила о величини и значају просветитељског послеништва Кирила Философа за словенску и српску културу. Ниједна словенска црква није представу овог светитеља узвеличала и осмислила таквом садржајношћу као што је то учинила архиепископија светога Саве, већ почетком XIII века. Симболика о овој двојници књижевних прегалаца, зачета око 1240 монументалном сликом-фреском-њихових поретрета у главном средњовековном средишту Српске цркве, у Пећкој Патријаршији, била је само осмишљени историјски тренутак дате епохе. Оно што други нису имали у средњем веку, тј. у чијим храмовима није постојала проуховљена симболика о св. Кирилу, сада, на прагу XXI столећа, неки туђинци покушавају да докажу да су Кирил Философ и Методије „њихови светитељи“. Такав приступ у културној историји за савремену науку је тешко прихватљив. У томе нарочито предњаче појединци Академије наука у Бугарској.

Симболика о Кирилу Философу и светом Сави била је у свековљу историје српског народа она одлучујућа духовна енергија која је осмишљавала његов стваралачки ток у свим областима људске делатности. Мисао светог Саве, коју саопштава Доментијан, била је основа на којој се градила и неговала сва духовна стремљења српског народа. Она гласи:

„...И тако смо достојни да се увек старамо сами о себи, да не оставимо ближњима да се брину за нас, да ако ко уздође књигама, да буде сладак сољу нашег језика“.

Ова досад незапажена порука светог Саве за свеукупну културну баштину наше земље представља онај велелепни знамен из кога израстају све визије вишеструке стваралачке потенцијалности. Озарен учењем Кирила Философа, његовим хуманизмом и тежњом ка усавршавању и самооплемењивању човека, свети Сава је својим заветом о језику и бићу свог народа заувек трајно саградио узлетиште за сва племенита имагинативна домишљања и трагања за рад хуманистичког обогаћивања културног наслеђа у своме отаџбину. Он је рано спознао да праве слободе једног народа нема све дотле док језик тог народа не забаштини његову свеопшту духовну надградњу. Подстицајна стваралачка слобода било ког народа могућа је једино ако његови умни прагаоци остваре узвишена дела, прожета изражајном снагом матерњег језика. То вечно књижевно — теоретско и философско-естетско питање о националном у књижевности и уметности, које и данас има свој значај и смисао, први је у српском народу, а можда и у свесловенском, поставио свети Сава. Можда ће неко од историчара књижевности једног дана далеко дубље проникнути како у значај ове поруке светог Саве, тако и у њену историјску димензију за свесловенски свет.

Мисао Саве I Немањића да „смо достојни да се увек старамо сами о себи, да не оставимо ближњима да се брину за нас“ морала би бити у овом времену свеоште економске кризе и распућа једина идеја водиља која може да изведе на прави пут. Све дотле док се у школском образовном систему још од малена генерације не васпитавају на изобиљу мудрости поменутог завета првог српског књижевника и творца мита о Студеници, тешко да се могу наслутити темељитије основе за њихово морално и духовно оплемењивање. Наука о марксизму може се само онда истински схватити ако се најпре савладају основна начела за достојанство човека. Без тога она може бити омрзнута горе него кулук проклете Јерине. Дакле, и би најпре реч о човеку, о његовом достојанству, о његовој способности да се сам о себи стара, о његовом достојанству, о његовој способности да се сам о себи стара, о његовој вољи за организованим колективним стваралачким трагањем ка врхунским остварењима на пољу науке — „заслађеним сољу нашег је-

зика“. Реч „со“ одвајкада је била пуна симболике. „Со соли земљине“ — то је суштина свега људског. „Со нашег језика“ — то је суштина свега онога што је најплеменитије у уму и срцу једног народа. То је она суштина што зближава и одуховљује све народе света.

Прослава 800 годишњице Студенице у окриљу ових сазнања претвара се у узбудљиво сведочанство о српској култури. Није прелепи лик „светаје Мати Студеничкаје“, на југозападном пиластру у наосу Богородичине цркве у Студеници, само врхунски домет у фреско-сликарству с почетка XIII века. Он је пре свега најсадржајније оваплоћење тежњи за исказивањем и тумачењем језика и духовног бића српског народа. Лик мајке Богочовека, стваран вековима у уметности хришћанског света, у Студеници је обележен српском ликовном епиком и златним српским натписом: СТАЈА МАТИ СТУДЕНИЧСКАЈА (слог „ја“ исписан је старословенским јатом). Сава I Немањић је добро знао да уметност сваког народа открива најбитнију суштатвеност његовог духовног бића. Зато је и уметност Студенице приповедаће народног генија у камену, слици и речи. Клесар монументалног западног портала Богородичине цркве као и сликар њених фресака обележивши своје дело особитим писмом свога отачаства и свога народа најверљивије сведоче о свом пореклу.

Идуће 1987. године прославиће се 200 годишњица рођења Вука Караџића, великана наше културе, чије чудесно дело, несагледивих историјских димензија још увек највише доприноси упознавању света с језиком и бићем српског народа. У овом слављу споменуће се све оне његове заслуге које су оваплотиле и узеле духовну мисао нашег народа. Његовој револуционарној мисли, у име најплеменитијих идеала човечанства — одаће се најдубља захвалност. Та година Вука Караџића, напорима заслужних посленика на проучавању значаја Вуковог стваралаштва, распламсаће све пројекте имагинације поклоника књижевности и уметности, у име покушаја да се време и борба Вука Караџића прихвате као једина могућа галаксија са које се може узлетети ка трајним и истинским вредностима. У досадашњим сагледавањима Вуковог стваралаштва има се утисак да се није довољно указивало на оне далекосежне духовне нити симболике Кирила Философа и светог Саве, без које би се тешко могла саткати велелепност Вукових подвига.

Скупљајући народне приповетке и песме о светом Сави, Вук Караџић је не знајући за његову поруку о језику и бићу свог народа можда интениозно наслућивао суштину свога начела „пиши као што говориш!“ . Ако се ишта може озбиљно приговорити Вуку то је његово непојимање значаја српске средњовековне књижевности. Његов „Српски Рјечник“ није имао за основу разноврсно богатство српског средњовековног лексичког наслеђа. Да је помније ишчитавао дела светог Саве и Доментијана његова би се мисао обогатила широким хоризонтима сазнања о изобиљу српског језика. Језик средњовековне српске аристократије, коју је дуго ропство под Турцима уништило, био је непознат. Вуков Рјечник — језик његовог простог народа, побуњене раје („ту кнезови нису ради кавзи, нит су ради Турци изелице, већ је рада сиротиња раја“) — био је чин великог револуционарног открића који је свету Европе и васцелом човечанству указивао на његову садржајност и лепоту. Вуков пропуст допунио је Ђуро Даничић. Његов „Рјечник из књижевних старина српских“ посведочио је најверљивије каквим је лексичким богатством располагала средњовековна српска књижевност.

Случајност да су 1985, 1986 и 1987 -три узастопне године у којима се обележава суштина поруке о језику и стваралачком бићу српског народа, од огромног пресуда за српску културу, и не само њену, може бити само подстрек за свестраније истраживање и вредновање свих оних напора за обогачивањем садржаја духовног прегалаштва многих генерација у нашој земљи. Но ова случајност исто-времено би могла бити и осветљавање симболике Кирила Философа, светог Саве и Вука Караџића, која би у суштини означавала најдубље историјско понирање у чудесност духовних подвига српског народа.

Светозар Радојичић, изузетни проучавалац српске средњовековне уметности, објашњавајући вредности најпознатије фреске у Сопоћанима, Богородичи-

ног Успења, с правом је указивао да је њена потресна ликовна хероина најсроднија оној незаборавној епској песми косовског циклуса- „Смрт Мајке Југовића“. Он је први спознао недељивост српског средњовековног стваралаштва које се као синтеза уметности Истока и Запада остваривала на вечном и непресушном врелу народног генија. Порука светог Саве, саопштена у Хиландарском и Студеничком типичу, да је неопходно да се монаси свакодневно баве рукоделијем у својим ћелијама била је необуздана подстицајна моћ у остваривању васколике српске средњовековне уметности. У поменутим манастирским типичима (уставима којима се одређује целокупан живот у овим манастирима) Сава I Немањић ће саопштити и овај завет о одговорности писмених монаха, који се жале да не могу да иду на богослужење и на молитве док пишу књиге:

„Зар не разумете да душу своју полагете за многе... Треба дакле да се радујете и да играте, јер бисте једва могли што побољшати бавећи се молитвом, а делом свагда творите... Само нека не буде лености и недостатака, тога се бојте, на то пазите“.

Особити неуморник, неуспављивим оком изредног организатора, добро је појмио да је изнад свега неопходна стваралачка воља и рад — „да нема лености и недостатака“, и да само сопственим делима „душу своју полагете за многе“. На овој истини управо се и заснива прогрес човечанства.

Шта је нагон за стваралаштвом? Није ли то у суштини жртвовање за многе, за отачаство? Највише даје онај ко успе да високо надмаши начело „само нека нема лености и недостатака“, тј. онај који је победио себе, самопрегорник и ноћобдијац, и раноранилац, за светковину стваралаштва, за вечну радост отачаства.

Симболика Кирила Философа, светог Саве и Вука Караџића има све услове да у овом савременом животу, с тешким бременом недаћа и невоља, горких противуредности и небића, буде што боље спозната за морално и духовно каљење младе генерације. Није узалуд песник левао: „Куј ме, животе, куј!“ . Пред нама је време великих одлука и збивања.

10. септембар 1986